

ВИХОВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО РОДИНИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТВОРАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Наталія Нанадії
Київ

У статті розкриваються особливості первинної соціалізації дитини у колі родини, проаналізовані принципи сімейного співіснування, важливість виховного впливу родини на дитину та рівня педагогічної культури батьків. Розглядаються особливості та умови виховання у дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до родини. Визначаються і уточнюються поняття цінності, особисті цінності, ціннісні орієнтації. Аналізуються два класи цінностей: термальні цінності (цінності-цілі) та інструментальні цінності (цінності-засоби). Розкриваються особливості сприймання дітьми змісту художніх творів та вплив творів української дитячої художньої літератури на формування особистості дитини старшого дошкільного віку. Аналізуються твори видатних українських письменників та поетів, де розкриваються образи матері та батька. Автором запропонований перелік творів українських митців, які можуть бути використані для читання в родинному колі та сприятимуть вихованню у дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до батьків.

Ключові слова: цінності, ціннісне ставлення, виховання, діти старшого дошкільного віку, родина, українська дитяча література.

Одним із найперших і найважливіших інститутів соціалізації для дитини є сім'я. Це єдине місце для набуття дитиною першого досвіду соціальної взаємодії. Згодом у житті кожного з нас з'являється досвід такої взаємодії в дошкільному навчальному закладі, школі, гуртках, студіях, у дворі, на вулиці, в інституті, на роботі. Сім'я протягом усього подальшого життя людини залишається тим тлом, на якому відбувається її особистісне зростання. Саме тому державна політика в галузі освіти обумовила визнання позитивної і провідної ролі сім'ї у вихованні дітей.

У статті 8 Закону України «Про дошкільну освіту» (2001) передбачено: «Батьки або особи, що їх замінюють, несуть відповідальність перед суспільством і державою за розвиток, виховання і навчання дітей а також збереження їх життя, здоров'я, людської гідності» [7].

Соціальне навчання відбувається в сім'ях з двох сторін: з одного боку, в процесі безпосередньої взаємодії дитини з батьками, а з іншого, – здійснюється за рахунок спостереження дитиною особливостей соціальної взаємодії членів родини між собою. Добре, коли переважає позитивна взаємодія, спрямована на кооперацію, а не постійні конфлікти.

У родині всі її члени мають дотримуватися принципів сімейного співіснування: батьківська любов, вимогливість, увага і гуманність у ставленні одне до одного і повага до особистості й гідності дитини, висування реальних вимог, послідовність, розумна міра відповідальності й самоконтролю дитини відповідно до її віку, батьківське керування без зайвого крику, справедливе використання арсеналу стримувань і покарань; урахування індивідуальних особливостей дорослих і дітей; залучення дітей до життєдіяльності сім'ї на засадах рівності та взаємоповаги; відкритість і довіра у стосунках із дітьми; життєрадісність, оптимістичність відносин між дорослими й дітьми в родині; вимогливість, послідовність і справедливість; своєчасне здійснення допомоги дитині; чуйність, дотримання культури спілкування, поведінки тощо.

Спілкування в сім'ї є для дитини першою школою громадянства, яка формує її особистість, розвиває в неї почуття власної гідності та виховує ціннісне ставлення до всіх членів родини. Батьки повинні пам'ятати, що найкращі вихователі не зможуть замінити дитині рідних батьків. Щоб виховувати дитину, треба віддавати їй своє серце, любити її, але й цього недостатньо: потрібні почуття відповідальності, терпіння, знання особливостей дитини та вміння виховувати.

Лише в умовах достатнього спілкування в сім'ї в дитини може сформуватися ціннісне ставлення до своїх рідних. Вона навчається бути щирою, перейматися радіщами й прикрощами близьких, турбуватися про них.

Досить часто від різних людей можна почути нарікання на брак часу для виховання дітей: робота забирає увесь час. Але у зайнятих батьків бувають виховані діти, і в мамині-

домогосподарки може бути невихована дитина. Справа тут не лише в кількості часу. Важливо, щоб той короткий час, який приділяється дитині, був насичений увагою та інтересом, щирістю й довірою, приносив взаємне задоволення, щоб дитина нетерпляче чекала зустрічі з татом і мамою, цінувала кожную хвилину, проведену разом.

Батьки передають дітям знання, розуміння навколишнього світу, досвід суспільних стосунків та соціальних форм поведінки. У сім'ї ніколи не можна розділяти життя батьків і дітей. Лише у спільному житті з дорослими, поділяючи їх радощі й турботи, беручи на себе частину відповідальності, дитина стає справжньою людиною та навчається цінувати свою родину.

«Виховувати» означає: «опікуватися про матеріальні й моральні потреби малолітнього, у нижчому значенні – вигодовувати, годувати й одягати, у вищому – настановляти, навчати всьому, що потрібно для життя» (Ананев 1958, р. 254) [1].

Далеко не кожна дитина народжується від любові між чоловіком і жінкою. Далеко не кожен батько або мати є прикладом для наслідування. Існує думка про те, що поганих батьків немає, адже батьки дають своїм дітям дві речі: життя та умови для життя (Voginich 2006) [3]. На жаль, умови бувають не завжди сприятливими для особистісного зростання дитини. Тому поганих батьків не існує, але бувають погані вихователі, бо вихователь – це професія, якою слід оволодіти.

Як підкреслював у своєму виступі на одинадцятих успішних читаннях о. Адальберто Майнарді (монастир Бозе, Італія): «Батьки – цінність і небезпека для дитини. Проблема з батьками, а не з дітьми».

У нас в Україні є значна кількість небайдужих батьків, які читають фахову літературу та періодику, відвідують курси для молодих мам і татусів, сімейні клуби, відшукують необхідну для себе інформацію в мережі Інтернет, регулярно знаходять час для бесід із фахівцями, щоб бути гарними вихователями для власних дітей.

На нашу думку, яскравим прикладом саме ціннісного ставлення до матері можуть бути слова сина, які він написав у вітальній листівці: «Хто сказав, що янголів не буває? Просто інколи у них немає крил, і тоді ми називаємо їх МАМАМИ!...», а далі йшли теплі слова привітання (Товkach 2012, р. 85) [9].

Особистісними цінностями виявляються усвідомлені і прийняті людиною загальні компоненти сенсу її життя. Вони повинні забезпечуватися смисловим ставленням людини до життя. Цінністю називаємо те, що є особливо важливим для людини, те що вона готова оберігати і захищати від посягань і руйнування з боку інших людей. Цінності є глибокими переконаннями особистості, що визначають дії і думки в різних ситуаціях.

Згідно визначення тлумачного словника, «ціннісні орієнтації – а) етичні, естетичні, політичні, релігійні і тому подібне підстави-критерії, на яких базуються і якими пояснюються оцінки особою або спільністю навколишньої реальності, диференційованого, вибіркового підходу до неї і спосіб орієнтації; б) підстави, згідно з якими особа або група «вибудовує» сприйняті ним об'єкти, суб'єкти, явища і події за ступенем їх значущості». Ціннісні орієнтації закладаються, формуються, розвиваються і змінюються у ході накопичення суб'єктом життєвого досвіду в умовах мінливого світу, а знаходять своє відображення у меті, соціальному виборі, уявленнях, ідеалах, інтересах особистості в умовах реальної взаємодії.

Ціннісні орієнтації тісно пов'язуються з інтелектуально-вольовою та емоційною сферами соціальної активності суб'єкта і обумовлюють змістову сторону як індивідуальної, так і групової діяльності і спілкування.

У роботах У. Томаса та Ф. Знанецького вперше категоріально використаний термін «ціннісні орієнтації», як інтерпретацію поняття «ставлення», тобто переживання особливої значущості якогось явища (Saveleva 2012, р. 53) [8].

Методично обґрунтованими можна вважати дослідження ціннісних уявлень М. Рокіча, де зазначено, що ціннісні орієнтації визначають зміст спрямованості особистості, складають ядро її мотивації, життєвих орієнтацій і відображають ставлення людини до себе, навколишнього світу та інших людей (Saveleva 2012, р. 53) [8]. Учений розрізняє два класи цінностей: перший включає цінності, важливі для життя людини в цілому, тобто головні, кінцеві цілі індивідуального існування особи; другий клас складають цінності, яким віддається перевага у будь-якій життєвій ситуації. Такий поділ відповідає традиційному поділу на цінності-цілі і цінності-засоби.

Термальні цінності, тобто цінності-цілі включають в себе активне діяльне життя,

життєву мудрість, здоров'я, цікаву роботу, красу природи і мистецтва, любов, матеріально забезпечене життя, наявність хороших і вірних друзів, загальну хорошу обстановку в країні, суспільне визнання, пізнання, рівність, самостійність як незалежність в думках, свобода як незалежність у вчинках, щасливе сімейне життя, творчість, упевненість у собі, задоволення (розвага).

Інструментальними цінностями, тобто цінностями-засобами є акуратність, вихованість, високі запити, життєрадісність, старанність, незалежність, непримиренність до недоліків у собі та інших, освіченість, відповідальність, раціоналізм, самоконтроль, сміливість у відстоюванні власної думки, чуйність, терпимість, широта поглядів, тверда воля, чесність (Saveleva 2012, p. 54) [8].

Загальні спостереження та соціологічні дослідження підтверджують, що поведінка особистості не є вільною від ціннісних орієнтацій. Цінності є суб'єктивною ознакою, оскільки певні цінності у певній інтерпретації притаманні кожній конкретній людині.

Духовний світ людини багато в чому визначається книгами, які вона прочитала, оскільки у друкованій книзі мистецтво слова здобуло своє матеріальне втілення. Нині, в епоху розвинених комп'ютерних технологій, справжня друкована паперова книга, на жаль вже не посідає такого почесного місця як кілька десятків років тому. Книга перестає бути неперевершеною цінністю, яку передають від одного покоління до іншого.

Але незмінним залишається той факт, що лише справжня книга є незмінним джерелом мудрості і гуманності, комп'ютер допомагає дитині бути більш інформованою для свого мисленнєвого розвитку, а книга допомагає розвинути «розум серця». Саме тому спілкування з книгою повинно зайняти одне з чільних місць у роботі з дошкільниками.

Підготовка до залучення дошкільників до української дитячої літератури у сучасних умовах вимагає першочергової уваги й осмислення, адже у функціонуванні освітньої та культурно-виховної систем література для дітей через зміст художніх творів визначає обсяг цінностей, яких набуває дитина дошкільного віку.

Кожна книжка, яку дорослий читає дитині, виховує її розумово, морально, естетично. Через ставлення дитини до героїв і подій художнього твору в неї формуються певні уявлення про закони людського життя, моральні почуття, правила та етичні норми поведінки. Чим глибше дитина занурюється у зміст твору, сприймає і розуміє його, тим більший виховний вплив він здійснить на неї (Vogush 1999) [4]. Щоб літературний твір позитивно вплинув на дитину, потрібно відшукати засоби, які б підсилили емоційний відгук на книгу, засоби управління процесом сприймання художнього твору відповідно до вікового періоду дитини, створити умови, що сприяли б перенесенню знань і почуттів дітей, які вони одержали під впливом книги, в їх активну, практичну діяльність.

Читання художньої літератури є одним із засобів формування й розвитку світогляду особистості, її духовних потреб, культури поведінки і т. п., яке відбувається ще в дошкільному віці. Французький філософ Рене Декарт зауважив: «читати розумну книжку – це все одно, що розмовляти з добре вихованою людиною» (Dekart 1989, p. 128) [5].

Література для дітей пропагує істину, добро, красу, сіє зерна духовності, тому покликана вдосконалювати і розвивати внутрішній світ дитини, сприяти всебічному і гармонійному її розвитку. І. Франко (1950) підкреслював, що на дитину не слід тиснути безглуздими оповіданнячками, нерідко беззмістовними. Не слід підсовувати їм сентиментальні романтичні нісенітниці. Дітям потрібні твори, що пробуджують розум [10].

Якісна дитяча книга з активною авторською позицією, спрямованою на співпрацю з дитиною, розвиває творчу уяву, пам'ять, увагу. Якісні художні твори для дітей роблять доступними і зрозумілими проблеми життя.

У відборі творів для читання у родинному колі повинен виступати індивідуальний підхід. Батьки, відчуваючи власну дитину, її настрій, підбирають необхідне саме їхній дитині, те, що залишить відчутний слід в її пам'яті, навчить доброго, допоможе розібратися в складних для неї життєвих обставинах. Якісна дитяча книга має розкривати їй реалії життя, але дуже обережно, щоб не поранити вразливу дитячу душу, а натомість пробудити інтерес до читання. Тому в розв'язці творів для дітей будь-якого віку має бути перемога добра над злом.

Слід бути особливо обережним у виборі творів для читання дітям, адже іноді засобами дитячої літератури можна створити не завжди правильні стереотипи поведінки. Досить рідко на сторінках книжок можна зустріти повноцінну сім'ю: маму й тата, що разом виховують дітей. Для українських народних казок характерним є показ повної сім'ї та

підкування батьків про своїх нащадків («Телесик», «Ох», «Кривенька качечка»). Наукові дослідження останніх років доводять, що читання книг, у змісті яких прослідковується статева стереотипізація, призводить до збільшення частки статево типової поведінки у дитячих іграх, які є основою життєвих ролей.

Незважаючи на велику кількість кризових явищ у родині, зокрема, порушення її структури і функцій, зростання кількості розлучень і неповних сімей, асоціальний спосіб життя деяких родин, звужене коло внутрішньосімейного спілкування, дедалі частіше з'являються твори, розраховані на сімейне читання, цікаві не лише дитині, а й дорослому. Разом з дитиною необхідно поступово підходити до розуміння їх змісту, обговорювати. Кризові явища в родині часто призводять до того, що дедалі більша кількість дітей зростає без книги взагалі.

Саме якісна література може дати відповіді дитині на ті питання, які ставить перед ним реальність: чому він один і самотній у родині, чому страшно (проблема страхів одна з найсерйозніших у дошкільному віці), чому не складаються стосунки між різними поколіннями в родині.

У творчості багатьох українських письменників та поетів звучать мотиви ціннісного ставлення до рідних людей. Звернімося до образів поезій Тараса Шевченка. Він був глибоко переконаний, що вихованням дітей повинна займатись, передусім, мати, і рядками своїх поезій стверджував красу й відданість материнської любові: «у нашім раю на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая з свої дитяточком малим».

Образи матері-грудівниці й дитини розкрито в багатьох відомих шевченкових поезіях, таких як «Катерина», «Наймичка», «Княжна», «Відьма», «Марина», «Марія» тощо. У них крізь пекучі рядки про обкрадене материнство і знедолене сирітство часто пробивається світла мрія про щасливе майбутнє.

М. Рильський писав, що «такого полум'яного культу материнства, такого апофеозу жіночого кохання й жіночої муки не знайти, мабуть, у жодного з поетів світу».

У романі «Зачарована Десна» О. Довженко виразив усю свою ніжну любов до батьків. Це був чарівний світ дитинства, у якому живі були батько й мати, дід і баба, собака Пірат, коні Мурай і Тягнибіда. З великою синівською любов'ю згадує письменник свого батька: «Багато бачив я гарних людей, а такого, як батько не бачив. Голова в нього була темноволоса, велика і великі розумні сірі очі. Тільки в очах чомусь завжди було повно смутку. Жарти любив. Такт розумів і шанобливість. З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих вчених чи сіятелів, – він годився на все. Багато наробив хліба, багато нагодував, урятував від води, багато землі переорав, поки не звільнився від свого смутку...» (Dovshenko 2001, p. 47-48) [6].

Повість Н. Забіли «Катруся вже велика» є своєрідною сімейно-побутовою хронікою. Дівчинка, яка виховується на принципах доброти, і сама виростає доброю. Виховане батьками почуття справедливості виявляється у Катрусі в ставленні до ляльок. Гру своєї доньки батьки цілком «серйозно» підтримують. Наприклад, коли Катруся забула «пробачити» провину ляльці Дюймовочці, мама зауважує, що лялька задовго стоїть у кутку.

Серед творів, написаних М. Познанською, заслуговують на увагу ті поезії, що змальовують найближче оточення дитини – її родинне коло. «Мамо, люба, добра, мила» ... з такого звертання починається добре відомий усім вірш «Моїй мамі». Свого часу він вигідно виділявся на фоні скороспілих віршиків з банальними римами до свята 8 Березня своїми глибокими щирими дитячими почуттями, схвильованістю.

Радимо збагатити домашню дитячу бібліотеку творами, які допоможуть виховати у дитини повагу, любов та ціннісне ставлення до рідних: Тарас Шевченко «Сон» («На панщині пшеницю жала»), «Садок вишневий коло хати»; Іван Франко «У кузні»; Олена Пчілка «Сімейка»; Михайло Коцюбинський «Наша хатка», «Десять робітників», «Харитя»; Леся Українка «Мамо, йде вже зима»; Олександр Олесь «Над колискою»; Максим Рильський «Білі мухи»; Олесь Донченко «Голубий гвинтик»; Наталя Забіла «Ясочина книжка»; «Про дівчинку Маринку», «Катруся вже велика»; Оксана Іваненко «Збірка у першому класі»; Юрій Збанацький «Казка про братика та сестричку»; Платон Воронько «В лісі є зелена хата», «Кучерявий бранець», «Є у мене киця Мурка»; Марія Познанська «Всьому свій час», «Моїй мамі», «Спи, моя мамо!»; Василь Сухомлинський «Сьома дочка», «Іменини», «Яблуко в осінньому саду»; Марійка Підгірянка «Мій дідусь», «Що я люблю», «Коліскова»; Дмитро Павличко «Обруч»; Василь Симоненко «Лебеді материнства»; Володимир Ладижець «Був би хлопчик я

хороший», «Дідусева біда» «Вчора був ще я маленький»; Микола Сингаївський «Матусине щастя», «Колискова»; Степан Жупанин «Малий майстер»; Катерина Перелісна «Писанка», «Гарне слово», «Галюся»; Галина Чорнобицька «Кубики»; Ніна Мудрик-Мриц «Мамин день», «Ляля»; Федір Лазорик «Таткові».

Твори української дитячої художньої літератури є одним з потужних засобів, поряд з різними видами образотворчого мистецтва, театрального, кіномистецтва та інших, для виховання у дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до членів їх родин.

Література:

1. Ананьев Б. Г. Человек предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л. : Из-во Ленингр.у-та, 1958. – 339 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: Підручник. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
3. Богиніч О. Л. Здоров'я дитини від родини / О. Л. Богиніч, Г. В. Беленька, М. А. Машовець. – К. : СПД Богданова А. М., 2006. – 220 с.
4. Витоки мовленнєвого розвитку: програма та методичні рекомендації / укл. А. М. Богуш. – Одеса, 1999. – С. 62-68.
5. Декарт Р. Сочинения в 2 Т. / Р. Декарт; сост., ред., вступ. ст. В. В. Соколова. – М. : Мысль, 1989. – 654 с.
6. Довженко О. П. «Зачарована Десна» / О. П. Довженко // Українське слово: хрестоматія у 4-х томах. – К. : Вид-во Аконіт, 2001. – Т. 3 – С. 47-48.
7. Закон України «Про дошкільну освіту» / Освіта України. – 2001. – № 33, 12 вересня.
8. Савельєва В. С. Організаційна поведінка: навч. посіб. / В. С. Савельєва, О. Л. Єськов, В. М. Вакуленко – К. : «Центр учбової літератури», 2012. – 240 с.
9. Товкач І. Є. Хочу бути мамою, хочу бути татом. Навчально-метод. посібник. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2012. – 368 с.
10. Франко І. Я. Передмова до збірки казок «Коли ще звірі говорили». Твори / І. Я. Франко. – К. : Держлітвидав., 1950. – Т. IV. – С. 508-511.

Literatura:

1. Ananyev B. Chelovek predmet poznaniya / B. Ananyev. – Leningrad : Izdatelstvo Leningradskogo universiteta, 1958. – 339 s.
2. Beh I. Vyhovannia osobystosti: Pidruchnyk. / I. D. Beh – Kyiv : Lybid, 2008. – 848 s.
3. Bohinich O. Zdorovya dytyny vid rodyny / O. Bohinich, H. Byelenska, M. Mashovec. – Kyiv: SPD Bohdanova A. M., 2006. – 220 s.
4. Vytoky movlennievoho rozvytku: Programa ta metodychni rekomendacii / ukladach A. Bohush. – Odesa, 1999. – S. 62-68.
5. Dekart R. Sochineniya v 2 t. / R. Dekart: sostavleniye, redakciya, vstupitel'naya stattiya V. Sokolova. – Moskva : Mysl, 1989. – 654 s.
6. Dovzhenko O. «Zacharovana Desna» / O. Dovzhenko // Ukrayinske slovo: hrestomatiya u 4 tomah. – Kyiv : Vydavnytvo Akonit, 2001. – T. 3 – S. 47-48.
7. Zakon Ukrayiny «Pro doshkilnu osvitu» / Osvita Ukrayiny. – 2001. – № 33, 12 veresnia.
8. Savelyeva V. Organizaciynna povedinka: navchalnyy posibnyk / V. Savelyeva, O. Yeskov, V. Vakulenko – Kyiv : «Centr uchbovoyi literatury», 2012. – 240 s.
9. Tovkach I. Hochu buty mamoyu, hochu buty tatom. Navchalno-metodychnyy posibnyk. – Kyiv : Vydavnychyy Dim «Slovo», 2012. – 368 s.
10. Franko I. Peredmova do zbirky kazok «Kolyshche zviri hovoryly». Tvory / I. Franko. – Kyiv : Derzhlitvydav, 1950. – T. IV. – S. 508-511.

В статье раскрываются особенности первичной социализации ребенка в кругу семьи, проанализированы принципы семейного сосуществования, важность воспитательного воздействия семьи на ребенка и уровня педагогической культуры родителей. Рассматриваются особенности и условия воспитания у детей старшего дошкольного возраста ценностного отношения к семье. Определяются и уточняются понятия ценности, личные ценности, ценностные ориентации. Анализируются два класса ценностей: термальные ценности (ценности-цели) и инструментальные ценности (ценности-средства). Раскрываются особенности восприятия детьми содержания художественных произведений и влияние произведений украинской детской художественной литературы на формирование личности ребенка старшего

дошкольного возраста. Анализируются произведения выдающихся украинских писателей и поэтов, где раскрываются образы матери и отца. Автором предложен перечень произведений украинских художников, которые могут быть использованы для чтения в семейном кругу и способствовать воспитанию у детей старшего дошкольного возраста ценностного отношения к родителям.

Ключевые слова: ценности, ценностное отношение, воспитание, дети старшего дошкольного возраста, семья, украинская детская литература.

The article analyzes the features of primary socialization of the child in family circle, the principles of co-existence of family, the importance of family influence on the child and the level of pedagogical parents' culture. The concept of values and personal values are defined and refined. Analyzed two classes of values: thermal values (value-goals) and instrumental values (value-means). Examined peculiarities of perception of works of art children content and impact of the works of Ukrainian children's literature on the formation of the child preschool age. Analyzes the works of famous Ukrainian writers and poets, who touched the idea of mothers and fathers. The author proposed a list of works of Ukrainian artists, which can be used for reading in the family and contribute to the education of preschool children to value treatment of parents.

Key words: values, value treatment, education, preschool age children, family, Ukrainian children's literature.